

До проблеми профільного навчання: особливості диференціації освіти та підготовки вчителів

(кінець XIX – початок XX ст.)

Наталія ПЕТРОШУК,

завідувач НМЦ профільного навчання Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

Концепція профільного навчання в старшій школі визначає, що «загальною тенденцією розвитку старшої профільної школи є її орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатoproфільність, інтеграцію загальної і допрофесійної підготовки» [1]. Отже, освіта має стати більш індивідуалізованою, функціональною та ефективною, безпосередньо працювати на життєву самореалізацію старшокласника, на його подальший життєвий шлях: продовження освіти у вищому навчальному закладі або набуття професії в системі профтехосвіти.

У цілому ідея об'єднання загальної та професійної освіти для педагогічної науки не нова: на кожному етапі розвитку суспільства вона набуває специфічних рис, відображаючи розуміння зв'язку економіки, техніки, науки й суспільства із завданнями вдосконалення змісту загальної освіти.

Як свідчить аналіз літературних джерел, принципи диференціації освіти можна простежити ще у козацьких та січових школах епохи українського національного відродження і розвитку (XVI–XVIII ст.). Зокрема, у Харківському колегіумі з 1765 р. були створені класи французької і німецької мов, математики, інженерної справи, артилерії, геодезії, вокалу й інструментальної музики, де вчилися діти всіх верств населення, опановуючи знання з різних галузей науки і культури [2].

Диференціація навчання у цей період здійснювалася за такими напрямками: церковне або світське, станове, чоловіче або жіноче.

У XVIII ст. в Російській імперії відбулися значні перетворення в сфері державної системи освіти, мережі державних загальноосвітніх та професійних шкіл різного типу. Зміст освіти мав яскраво виражений реальний напрям, а загальна освіта в школі поєднувалася зі спеціальною. Основою для диференціації були не лише потреби суспільства в різних професіях, а й індивідуальні особливості, інтереси та можливості школярів.

Метою введення профільної освіти в першій половині XIX ст. стало створення спеціальних класів і додаткових курсів при гімназіях та повітових училищах. Паралельно з ними в окремих регіонах функціонували школи, які готували спеціалістів з певних галузей діяльності. Наприклад, у Київському навчальному окрузі в другій половині XIX ст. діяли

школи землемірів, механіків, педагогічні, торгові, фельдшерські школи, школи сільських писарів. Додаткові класи й курси давали знання, що мали практичну спрямованість, допомагаючи випускникам загальноосвітніх навчальних закладів легше включитися в доросле життя, та полегшували одержання в майбутньому як теоретичної, так і спеціальної практичної підготовки. У деяких гімназіях дозволялося збільшувати кількість навчальних предметів, коли виявлялися здібні до того чи іншого предмета діти, що було спеціально зазначено у статуті гімназії. Це можна вважати прообразом такої форми профільного навчання, як факультативні заняття чи курси за вибором. Крім того, створювалися і розвивалися спеціальні навчальні заклади, які ставили за мету професійну підготовку учнів.

Диференціація за здібностями в цей період здійснювалася й у закритих жіночих інститутах. Так, у Смольному інституті (м. Санкт-Петербург) вихованок розподіляли на три класи з трьома паралельними відділеннями в кожному: ті, які навчалися успішно, середні й слабкі. У кожному відділенні зміст освіти відрізнявся. У Олександромаріїнському інституті (м. Москва) після загального для всіх чотирирічного освітнього курсу учениць розподіляли на два класи: здібних і нездібних до розумової праці.

Вважається, що початком організації профільного навчання стала освітня реформа 1864 р., коли було створено семикласні гімназії (прогімназії, які в народі називали семирічками) двох видів: класичні (їх метою була підготовка до вступу в класичні університети) і реальні (готували до практичної діяльності та вступу до спеціальних навчальних закладів, зазвичай технічного чи природничого

напряму). Водночас сам підхід, відповідно до якого профільовалися навчальні заклади, а не освітні програми, був несхвально сприйнятий професорами Московського університету. В 1899 р. у листі, адресованому Нараді при Московському окрузі, вони пропонували об'єднати різні типи шкіл з метою надання всім учням певного мінімуму загальної освіти та одночасно організувати викладання за двома-трьома напрямками (гуманітарним, натуралістичним і давньокласичним) зі збереженням усіх загальноосвітніх предметів, але з різницею в глибині й інтенсивності їх вивчення [3].

Реальні гімназії проіснували лише вісім років і були закриті. Натомість організовувалися реальні училища, які відповідно до прийнятого 15 травня 1872 р. Статуту реальних училищ прирівнювалися до спеціальних навчальних закладів. Щоправда, після їх закінчення не надавалася можливість вступу до університетів. У реальних училищах здійснювалася диференціація навчання: тут діяли два відділення – основне і комерційне [10, с. 190].

Отже, у кінці XIX ст. з окремих компонентів почала складатись і теоретично обґрунтовуватися система навчання, яка поєднувала елементи рівневої і профільної диференціації. Водночас висловлювалися думки про введення особистісно орієнтованого навчання: «Треба замінити догматичне викладання – учительське пояснення – на самостійні відкриття учнів, тим більше, що навчившись читати, вони можуть і самостійно навчатись» [6, с. 796].

Сильний бік системи народної освіти в Російській імперії початку XX ст. полягав у наявності різних типів середніх загальноосвітніх навчальних закладів: гімназій, реальних та комерційних училищ, духовних семінарій, кадетських корпусів, ліцеїв, шкіл правознавства, інститутів шляхетних дівчат, єпархіальних училищ. Усі вони надавали загальну середню освіту.

Отже, до революції проблема профільної диференціації у школі розв'язувалася досить своєрідно. Певною мірою вона забезпечувалася наявністю різних типів навчальних закладів, які надавали середню освіту. Навчальні заклади кожного з типів мали свій навчальний план та свої програми, за допомогою яких і здійснювалася диференціація навчання (див. табл. 1).

Для роботи у численних навчальних закладах необхідні були кваліфіковані педагогічні кадри, нестача яких відчувалася на території всієї імперії.

Готували вчителів до роботи в школах в основному вчительські семінарії, але це не вирішувало кадрового питання, оскільки відкривалося багато нових навчальних закладів і водночас була велика плінність кадрів у зв'язку з низьким матеріальним забезпеченням учителів та поганими умовами праці і проживання. Це видно, наприклад, зі звіту керівника учительських курсів у Костянтинограді Полтавської губернії (1899 р.): «...при поганій платні учитель повинен працювати в неможливих гігієнічних умовах і в більшості випадків не маючи нормальної квартири. Деякі школи ледве можуть вмістити в себе дві третини загального числа учнів, в деяких земляна підлога, мало світла, нема ні вентиляторів, ні кватирок, деякі з них містяться у селянських хатах або в одному приміщенні з волосним правлінням, при якому знаходиться так звана «холодна». Учительські квартири являють собою часто маленькі, темні, холодні, деколи із земляною підлогою і сирі кімнатки» [3, с. 2].

Активну позицію щодо підготовки учительських кадрів займали земства, товариства грамотності та інші організації, до складу яких входили представники прогресивної інтелігенції, котрі щиро вболівали за освіту народу. Наприклад, як свідчить архівний документ, голова Полтавської земської управи направляв у 1888 р. прохання попечителю Київського навчального округу про дозвіл відправити вчителів з Полтавської губернії на влаштуванні при Київському товаристві грамотності літні курси церковного співу і ручної праці для вчителів початкових шкіл. Було заплановано, що в роботі курсів візьмуть участь учителі кількох губерній: Київської, Подільської, Волинської і Полтавської. При цьому голова управи використовував такі аргументи: «Полтавське земство, виходячи з потреби в розвитку професійної освіти в губернії, вирішило до ремісничої школи в Дегтярях влаштувати ще 3 професійні училища. Оскільки народні школи мають важливий вплив у цьому напрямку, треба розвивати ручні ремесла в народній школі. Великою проблемою є відсутність викладачів ручної праці, і губернські збори виділили 1750 рублів на вчительські курси, де головна увага відводиться викладанню ручної праці» [4, с. 1].

Курси були влаштовані у приміщенні 1-ї Київської гімназії, директор якої взяв на себе керівництво ними. У програмі зазначалося, що заняття церковним співом варто проводити тільки у вільний від занять ручною працею час. До їх програми було

Таблиця 1

Середні навчальні заклади Російської імперії кінця XIX – початку XX ст.

Типи чоловічих навчальних закладів	Кількість	Типи жіночих навчальних закладів	Кількість
Класичні гімназії	177	Міністерські гімназії	163
Реальні училища	104	Маріїнські гімназії	30
Духовні семінарії	55	Інститути шляхетних дівчат	31
Військові училища	34	Єпархіальні училища	51
Усього	370	Усього	275

введено роботи по дереву, які мали виконуватися «по малюнках, кресленнях та моделях»; картонажні роботи, футлярні та переплетення. Входило до програми також плетіння з ниток, соломи та лози, в'язання [там само, с. 7–8]. Для вчительок вводилися додатково курси з крою та шиття з тим, щоб вони потім могли навчати дівчаток у своїх школах. Заняття проводилися щоденно, вони поділялись на теоретичні й практичні і тривали не менш як 6 годин на день, за винятком неділі й великих релігійних свят, причому практичні заняття з різних предметів починались у різний час з тим, щоб усі, хто бажає, мали можливість відвідувати різні заняття. Всі курсисти розподілялись за групами, не більш ніж 20 осіб у кожній. Для більшої ефективності занять перед відкриттям курсів було проведено закупівлю необхідного обладнання та матеріалів. На курсах одночасно могли навчатися 40 осіб, яких направляли інспектори народних училищ (їм виплачувалася стипендія), і 20 осіб – за власний кошт. Учителі, які бажали навчатись на курсах, мали для участі надіслати заяву та дозвіл від свого начальства.

Також були влаштовані в Києві літні курси з креслення, малювання й ліплення, адже, як зазначав директор народних училищ, звертаючись до попечителя з проханням про влаштування в Києві в 1909 р. у приміщенні приходського училища імені Терещенка літніх курсів з креслення, малювання і ліплення, «в даний час ці предмети викладаються в двокласних міських і сільських училищах і в ремісничих школах. Викладання ведеться старими методами, які не відповідають потребам життя, не полегшують викладання рукоділля, ручної праці і ремесел. Тому бажаним є відкриття в Києві курсів для ознайомлення учителів з новими методами викладання. Причому казна виділяє 1400 рублів за умови зачислення всіх учителів малювання на курси безкоштовно» [5, с. 1].

На деяких курсах ручної праці одразу зазначалося, що вони поділяються на чоловічі й жіночі, які проводяться в окремих приміщеннях та за різною програмою. Так, предметами занять на чоловічих курсах могли бути: плетіння сіток, кошикова майстерність, вироби з соломи, щіткова майстерність, ліплення з глини і моделювання, роботи з дерева, канатна і шпагатна майстерність, переплетення, заняття на пасіці, заняття в саду і «взагалі корисні заняття, які не вимагають дорогих інструментів і влаштування майстерень». Для літніх жіночих курсів були передбачені: крій і шиття, різного роду гаптування, плетіння, в'язання з ниток і шерсті, а також інші види робіт, призначені для чоловічих курсів, і жіноче рукоділля. Навчання ручних робіт проводилося за допомогою майстрів, під безпосереднім наглядом керівників курсів та інспекторів народних училищ [7, с. 2].

Про розуміння важливості викладання ручних ремесел у школах свідчить також той факт, що у 1886 р. було відправлено учителя 1-ї Київської гімназії Коваленка у закордонне тримісячне відрядження до Німеччини, Швеції та Данії з метою

«вивчення організації викладання ремісництва з подальшим викладанням його на курсах для учителів» [8, с. 2]. До того ж зазначалося, що в гімназії вже сім років велося викладання ремесел для незрячих осіб. Міністерство пропонувало також проводити ремісничі курси два роки поспіль улітку з тим, щоб учителі після літніх курсів тренувалися взимку вдома, потім ще раз проходили курси влітку і вже тоді одержували право викладати ремесла в школах. Причому наголошувалося, що важкі ремесла, такі як теслярське, «не варто вводити до шкільної програми» [там само, с. 8].

Про велику увагу, яка приділялася професійній підготовці вчителів, свідчить і проведений у Москві в 1895 р. під час зимових канікул з'їзд російських учителів з технічної та професійної освіти. Організацію цього масштабного заходу взяв на себе відділ промислових училищ Міністерства народної освіти. Як зазначалось у зверненні міністерства, метою з'їзду було «дослідити стан справ і потреби технічної і професійної освіти в Росії і сприяти успіхам освіти через ознайомлення з існуючими покращеннями в прийомах навчання і виховання, у влаштуванні школи» [9, с. 11].

Учителі реальних училищ Київського навчального округу взяли активну участь у роботі з'їзду, тим більше, що кошти на поїздки виділялись їхніми навчальними закладами (від 100 до 200 карбованців), а рекомендацію для поїздки видавали педагогічні ради, відправляючи вчителів з метою «збагачення знань з методики предметів і ознайомлення з роботами учнів технічних закладів з креслення» [там само, с. 6]. У програмі з'їзду зазначалося, що він «скликається Імператорським російським технічним товариством за сприяння його Московського відділення, за участі урядових і громадських організацій, до програми яких входить турбота про поширення технічних знань. Заняття з'їзду полягають у читанні й обговоренні доповідей і у прийнятті резолюцій з обговорюваних питань». Засідання на з'їзді проводилися загальні й спеціальні, по секціях, зокрема таких:

1. Секція вищих навчальних закладів.
 2. Секція реальних училищ.
 3. Секція середніх і нижчих навчальних закладів.
 4. Секція сільськогосподарської освіти.
 5. Секція комерційної освіти.
 6. Секція жіночої професійної освіти.
 7. Секція професійних училищ Міністерства шляхів сполучення.
 8. Секція мореходних шкіл.
 9. Секція загальних питань, що стосуються технічної і професійної освіти.
 10. Секція шкільної гігієни і фізичних вправ.
 11. Секція графічного мистецтва.
 12. Секція навчання сліпих, глухих і дітей з вадами розвитку.
 13. Секція ручної праці в загальноосвітніх школах.
 14. Секція ремісничого учеництва в майстернях.
- До початку роботи було віддруковано всі матеріали з'їзду, щоб роздати їх учасникам, і вони

мали можливість після повернення додому ознайомити з ними вчителів своїх навчальних закладів.

Отже, можна зробити висновок, що в кінці XIX – на початку XX століття в Російській імперії почали реалізовуватися принципи диференціації навчання. Цей процес передбачав появу профільних навчальних закладів і поступовий розвиток початкової допрофільної освіти учнів. Велика увага приділялася також підготовці вчительських кадрів для роботи в навчальних закладах та підвищенню їхньої кваліфікації.

Література

1. *Концепція* профільного навчання в старшій школі (Нова редакція) // Інформ. зб. Мін-ва освіти і науки України. – 2009. – №28–29. – С. 57–64.
2. Любар О.О. Історія української педагогіки / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко; за ред. М.Г. Стельмаховича. – К., 1998. – 357 с.
3. *Центральний* державний історичний архів України (далі ЦДІАУ). – Фонд 707, опис 317, спр. 549.
4. ЦДІАУ. – Ф.707, оп. 296, спр. 11.
5. ЦДІАУ. – Ф.707, оп. 229, спр. 103.
6. ЦДІАУ. – Ф.707, оп. 225, спр. 21.
7. ЦДІАУ. – Ф.707, оп. 296, спр. 65.
8. ЦДІАУ. – Ф.707, оп. 296, спр. 131.
9. ЦДІАУ. – Ф.707, оп. 146, спр. 50.
10. *Профільне* навчання: Теорія і практика: зб. наук. пр. за матеріалами методолог. семінару АПН України. – К.: Пед. преса, 2006. – 200 с.

Анотації

Наталія ПЕТРОЩУК

До проблеми профільного навчання: особливості диференціації освіти та підготовки вчителів (кінець XIX – початок XX ст.)

У статті проаналізовано основні тенденції, що вплинули на виникнення і розвиток профільного навчання в Російській імперії в кінці XIX – на початку XX ст., та висвітлено особливості організації й проведення курсів для професійної підготовки вчителів.

Ключові слова: профільне навчання, диференціація освіти, підвищення фахової кваліфікації, вчительські курси.

Наталія ПЕТРОЩУК

К проблеме профильного обучения: особенности дифференциации образования и подготовки учителей (конец XIX – начало XX в.)

В статье анализируются основные тенденции, которые повлияли на возникновение и развитие профильного обучения в Российской империи в конце XIX – начале XX в., и раскрыты особенности организации и проведения курсов для профессиональной подготовки учителей.

Ключевые слова: профильное обучение, дифференциация образования, повышение профессиональной квалификации, учительские курсы.

Nataliya PETROSHCHUK

To the problem of profile education: peculiarities of differentiation of education and teachers training (the end of the XIXth – the beginning of the XXth century)

The article is devoted the analysis of basic tendencies that influenced on appearing and development of profile education in Russia in period of the end of the XIXth – the beginning of the XXth century and peculiarities of holding courses for teachers training.

Keywords: profile education, differentiation of education, increase of qualification, teachers courses.

Безкомпромісний лицар національної ідеї

(До дня вшанування пам'яті Б.Д. Грінченка)

Любов ДУНАЄВА,

молодший науковий співробітник ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського

6 травня 2010 р. виповнилося 100 років з дня смерті Бориса Дмитровича Грінченка (1863–1910) – видатного українського письменника, ученого, критика, мовознавця, освітнього і громадського діяча кінця XIX – початку XX ст., борця за відродження української мови і культури. Борис Дмитрович прожив недовге життя (всього 47 років), проте його життєвий і творчий шлях є яскравим прикладом подвижництва на теренах розвою української культури і національної ідеї.

Становлення Б.Грінченка як письменника й громадянина відбувалося у другій половині XIX ст., коли в Російській імперії у зв'язку з видан-

ням Валуєвського циркуляру (1863 р.) та Емського указу (1876 р.) заборонялися будь-які прояви національної свідомості українського народу, його